

Мариана ЙОВЕВСКА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, България)

ВРЪЗКАТА МЕЖДУ ПОЛСКАТА КОНСТИТУЦИЯ ОТ 1891 г. И КОНСТИТУИРАНЕТО НА СРЪБСКАТА ДЪРЖАВА (1804–1813)

THE CONNECTION BETWEEN THE POLISH CONSTITUTION OF 1891 AND THE ESTABLISHMENT OF THE SERBIAN STATE (1804–1813)

In this paper the author discusses the role of Adam Jerzy Czartoryski for the establishment of the first all-Serbian institutions in 1804. The comparison between the Polish state from the time of the first Polish constitution and its amendments until 1892 and the Serbian reality explains the participation of the Russian foreign minister. The suggestion for the establishment of Pravitel'stvjujušæi Sovjet (Synod) was made with the purpose to legitimize the Serbian self-government in the form of a weak monarchical government in the person of Karađorđe Petroviæ which would be accepted more easily by the Turkish party and the European reigning dynasties in Petersburg and Vienna. The suggestion that the prince of the Serbian Principality should be elected as well as the coincidence between the title of the Polish constitution and the authentic for the Serbs term for constitution necessitates more extensive research on the Polish example. The joining of the efforts of the Serbian and the Russian historians as well as of those of the Polish ones for studying the problem of the establishment of the Serbian governing institutions in the period of the First Serbian Uprising of 1804–1813 would cast more light and would reveal more details.

Keywords: First Serbian Uprising (1804–1813); Serbian revolution; Pravitel'stvjujušæi Sovjet (Synod) = Government; skupstina = non deliberative assembly; the Serbian Princ Karađorđe Petroviæ; Adam Jerzy Czartoryski; Stanislaw August Poniatowski; the Hause of Karageorgević (dynasty); Bozidar Grujovic (Teodor Filipovic); prota Mateja Nanadoviæ; Peter I, the Great (1672–1725); Saint Petersburg; Wallachia and Moldova; the Septinsular republic on the Ionian Islands (1800–1807).

Първата конституция на Европейския континент, втора в света след американската, е полската, приета от Великия сейм във Варшава на 3 май 1791 г. Тя отстъпва в много отношения пред многобройните и разнообразни конституции, създадени по време на френската революция (1791 г., 1793 г., 1795 г., 1799 г.), не приема републиканския принцип както втората френска конституция от 1793 г., затова пък изпреварва с няколко месеца първата френска конституция от 3–4 септември 1793 г.

Полската конституция се приема от Сейм (Съсловно аристократично събрание), започнал работата си на 6 октомври 1788 г. и работил до 1792 г.,

наречен „Четиригодишен сейм“. През началните две години, официално времетраене на всеки Сейм, не се постига почти нищо. Количествено доминират делегати от „старошляхтенските кръгове“, страхуващи се от промени и нововъведения. С течение на времето съотношението на силите в Сейма се променя в полза на реформаторските настроения. През януари 1789 г. Постоянният съвет, управлявал страната от 1775 г., е разпуснат и правомощията на Сената са удължени с още две години. По-значителен успех за „патриотичния кръг“ се явява превръщането на Сейма от редовен, ординарен, т.е. подвластен и зависим от прилагането на принципа *liberum veto*¹, в конфедеративен или Сейм, който взема решения с обикновено мнозинство на гласовете – най-малко с 51%. Като конфедеративен Сеймът работи безсрочно и продължава докато се постигне решение по всички въпроси.

Приемането на полската конституция се явява в известен смисъл предварително подготвен сценарий за Великия Сейм, който се открива с нагласата да проведе реформи. От септември 1789 г. се сформира Комисията за създаване на конституция на Жечпосполита под председателството на придворния литовски маршал, писателя Игнаци Костка Погоцки (1750–1809 г.), с участието на Станислав Сташиц (1755–1826 г.) и Хуго Колонтай (1750–1812 г.), който е учил в Ягелонския университет, Краков. Особено силен натиск за решенията на Сейма оказва „Ковачницата на Колонтай“ – групата интелектуалци, обявили се за реформиране на цялата управленска система. Както Сташиц, така и Колонтай се обявяват за силна наследствена монархия², за участие на мислещи депутати в Сейма, настояват за разширяване на политическите и гражданските права на другите съсловия и класи. На 2 декември 1789 г. във Варшава представители на 141 града демонстративно преминават край р. Висла, облечени в черно, в т.нар. „черна процесия“, по примера на френското трето съсловие в Париж. Организиран от кмета на Варшава Ян Декерт (1738 г. – 4 октомври 1790 г.), демонстрантите връчват на полския крал Станислав Август Понятовски (17.1.1732/ 1764 г. – 12.2.1795 г.) искане за политически и обществени права.

Започнал третата си работна година в края на 1790 г., Четиригодишният сейм във Варшава под председателството на Станислав Наленч Малаховски започва реформи, осъществявани под контрола на комисия от Сейма. Самият Сейм приема сесията си за безсрочна и се превръща в конфедеративен (Замойски 2006: 232). Най-напред Сеймът реформира армията, като завишава броя на войската. За първи път е въведен пряк данък за шляхтата и духовенството. Това данъчно облагане върху поземлените доходи прекратява средновековното право за освобождаване на аристократичните съсловия от данъци, като въвежда различни стойности на данъчно облагане за двете привилегирани съсловия – 10% върху доходите за шляхтата, светската поземлена аристокрация, и 20 % за духовенството.

Проведените нови „доизбори“³ увеличават броя на депутатите и променят депутатския състав. В началото на 1791 г. са приети два много важни

закона – закона за реорганизиране на Малките сеймове (март 1791 г.) и закона за градовете и положението на гражданите (април 1791 г.). Те на практика залягат в основата на реорганизирането на Централния сейм от съсловно аристократично представителство в многосъсловно, което е същността на парламента. Законът от март 1791 г. за Малките сеймове предвижда обезземлените и обеднели шляхтски фамилии да бъдат изключени от участие в Малките сеймове. Прилагането на това решение на практика реформира както Малките сеймове, излъчващи по двама представители за работата в Централния сейм във Варшава, така и самия Централен сейм. Проектираният членски състав допуска и граждани, Сеймът се явява събрание на шляхтата с ограничено присъствие на гражданите.

От април 1791 г. 24 от големите градове получават право на собствено представяне в Сейма и 24 пълнолетни със съвещателен глас участват в обсъжданията на въпросите, касаещи градовете и градското население. Законът за градовете от 17 април 1791 г., приет за органична част от Конституцията, разширява правата на богатите граждани, открива им възможности дори да бъдат приети в шляхтата, причислявайки ги към светската привилегирана прослойка. Започва процес на нобилитация, типичен за преходния период, при който границата между правата на аристокрацията и на богатите граждани се размива. За сметка на това пък обеднялата шляхта губи привилегиите си. Нобилитацията допуска до представителните институции „новите аристократи“, позволявайки им да участват в управлението. Собствениците на недвижими имоти в градовете, определяни като „посессионати“, получават правото на лична неприкосновеност, притежавана до този момент само от шляхтата, и възможността да заемат административни, военни, духовни и съдебни длъжности, правото да бъдат адвокати във всички съдебни инстанции, да заемат нисши военни чинове. Богати граждани, придобили поземлени владения, също имат право да изискват от Сейма да ги причисли към шляхтското съсловие, т.е. да ползват привилегиите на шляхтата. Но като цяло обществената структура остава без радикални изменения, защото положението на най-многобройното съсловие, селяните, по Конституция остава практически непроменено, независимо, че приложението на договора между феодалите и селяните преминава под държавен контрол.

Полската конституция се приема след реформите от началото на 1791 г. Както предхождащите я закони, така и конституцията поставя основите на многосъсловно полско представителство – парламент, запазвайки наименованието му Сейм и двете камари: Долна палата на посланиците, където са делегатите на шляхтата и гражданите, и Горна на сенаторите, разполагаща с правото на вето – за епископи, воеводи, министри. Кралят се явява „трето ниво“ в управлението, което е за времето си е модерно. Обществените порядки продължават да съхраняват привилегиите и свободите на шляхта и духовенство.

Шляхтата запазва привилегиите от XVI в., известни като „Артикулите (зако-ните) на Хенри” от 1573 г.⁴ Конституцията променя формата на управление, като шляхтата планира да стане от шляхтска република в „конституционна монархия”, но видът, типът държава остава непроменен, защото конституцията не променя съществено феодалното общество и в него продължават да играят значителна роля феодалните принципи.

В известен смисъл може да се твърди, че Конституцията от Варшава е октроирана, защото не е дело на всички депутати в Сейма. Тя е изработена и предоставена на краля от „патриотичния кръг” на просветените реформатори – аристократа и писателя Игнаций Потоцки (1750–1809 г.), Хуго Колонтай (1750–1812 г.) и Станислав Малаховски (1736–1809 г.). Съществен принос за реформа-ционните достойнства на конституцията имат членовете на създаденото от княз Х. Колонтай през 1779 г. неофициално общество „Ковачница на Колонтай”. В рамките на този кръг сред постоянните посетители в дома на Колонтай във Варшава са Франчишек Салези Йезиерски (1740–1791 г.), секретар на Колонтай до февруари 1791 г., определян за „Вулкан с гръмотевици от Ковачницата”, Франчишек Ксавери Дмоховски (1762–1808 г.), приел секретарската длъжност след смъртта на Йезиерски и секретарят на Игнаций Потоцки – Ян Дембовски (1770–1823 г.). Това са публицисти, реформатори, депутати, духовници и политически напредничави хора, които съставят окончателния конституционен текст, а техните публикации против феодалните привилегии популяризират Кон-ституцията и съдействат за нейното приемане. Октроираният характер се подсилва и от факта, че в Конституцията има специален текст, който обявява всички възражения и изказвания „против” да бъдат нищожни, без правна сила.

Сценарият по приемане на Конституцията предвижда да бъдат информи-рани гражданите на Варшава и стотина от депутатите, за да се осигури тяхната подкрепа в заседанието на Сейма веднага след Великденската ваканция (Замойски 2006: 232). На 3 май проектът е прочетен пред 182-та депутати в Заседателната зала, дискутиран дълго и приет с т.нар. обикновено мнозинство от присъстващите, т.е. най малко с 92 гласа.

Конституцията официално отхвърля принципа “*liberum veto*”, валиден до този момент за полския Сейм, въпреки че с трансформирането на Сейма в конфедеративен е бил заобикалян и до сега. Отменяне на “*liberum veto*” поста-новява категорично гласуването в Сейма да става с обикновено мнозинство, без да се налага обявяването му за конфедерация. С това работата на Сейма получава облика на висш законодателен орган на Полша, в който преиму-ществено положение има нисшата палата – Избата на представителите. Изпъл-нителната власт се предоставя на краля и на организирания към него Съвет, именуван „Законова стража”. В този съвет членуват главата на полската църква – примасът, военният министър, министрите на полицията, на финансите, на външ-ните работи и държавният секретар като пазител на държавния печат. Кралят няма възможност да издава разпореждания без съгласието на Съвета.

По-съществени са измененията в институционално-политическата система на полската държава. Конституцията установява единни органи за управление на цялата държава, с което ликвидира относителната самостоятелност на Реч Посполита и на Великото литовско княжество. Провъзгласява граждански свободи, като съхранява привилегиите на магнатите – духовенството и шляхтата, и предоставя нови възможности и ползи за богатото съсловие от гражданското население. На 22 октомври 1791 г. се приема „Закон за гарантиране на двата народа”, който свързва при пълно равенство двете княжества в една обща и неделима Реч Посполита – с единна хазна и единна войска. Представителите на двете княжества имат равно число членове в правителството, във финансовите и военни комисии, възможността да заемат ръководни постове последователно.

Въвежда се и принципът за разделение на властите, доколкото Сеймът разполага със законодателна власт и представлява върховната изпълнителна власт, но до пълното и категорично спазване на този принцип има още какво да се желае. Конституцията от 3 май 1791 г. променя съществуващата традиция за избор на крал в Сейма и постановява след смъртта на настоящия монарх Станислав Понятовски полската корона да стане наследствена. С други думи се закрива практиката за елекция на крал. При това се прави последен избор – полската корона да се предостави на саксонската династия на Ветините. Полският престол тогава ще премине към курфюрста на Саксония Фридрих Август III (1750–1827 г.), внук и правнук на предишни полски крале – Август Силни (1670–1733 г.), полски крал от 1693 г., и Август III (1696–1763 г.), получил полската корона в 1719 г. Така на практика конституцията осъществява последната кралска елекция – избира за постоянна нова династия.

Десетилетия след отмяната на полската конституция се осъществява едно от нейните решения. Любопитно е, че 1812 г. Полският сейм под председателството на Адам Казимир Чарторийски прехвърля в ръцете на Наполеон I съдбата на Полша. В 1815 г., вече след смъртта на полския крал Станислав Понятовски, Наполеон I създава Велико Варшавско херцогство, а за монарх на полските земи е определен кралят на Саксония Фридрих Август, който получава и титлата „княз Варшавски”. Военен министър е племенникът на последния полски крал, генерал Юзеф Понятовски. Любопитно е, че през 1812 г. Полският сейм под председателството на Адам Казимир Чарторийски прехвърля в ръцете на Наполеон I съдбата на Полша.

Конституцията от 1791 г. въвежда в управлението на воеводствата и в административните райони „Военно-граждански комисии на реда”, състоящи се от „комисари”. Властта по места се предава на Комисиите по реда, с което по същество се отменя традиционната институция на „старостта”. Те осъществяват преглед и реструктуриране на различните съдилища в страната, отредактират техните компетенции, но като цяло съдебната система следва съловния си характер. Първоинституционният съд се превръща в постоянно функционираща институция с цел бързо разрешаване на съдебните дела – реална необходимост за период на преход.

Полската конституция от 3 май 1791 г. е монархическа, което я отличава от американската и от френската. В 1793 г. полските граждани и селяните се определят за поданици, а не за жители. Нейното значение в чисто държавен план е, че прекратява Люблинската уния от 1569 г., която е създавала общата федеративна държава Жечпосполита, обединила кралство Полша и Великото Литовско княжество, в която живеят 3 етнически групи – поляци, литвини и руснаци, с две привилегирани съсловия – шляхта и духовенство. Въвеждайки единни органи на държавната власт и управление за цялата територия, Конституцията от 1791 г. окончателно прекратява конфедеративния характер на Жечпосполита, ликвидира относителната самостоятелност на Великото Литовско княжество и в условията на монархическо управление приключва с остатъците на белоруската и на литовската обособеност. Конституцията издига католическото вероизповедание за официална религия в държавата. На православните са гарантирани правата. Колкото права имат католиците в Русия, толкова имат и православните в Полша.

Конституцията на практика е действаща 14 месеца и 3 седмици, но формално е в сила през по-дълъг период – до 1794 г. На 29 май 1792 г. Постоянният съвет, управлявал страната 4 години, е разпуснат, т.е. приблизително година след приемане на конституцията, която е оспорена най-напред през май 1792 г. от конфедерацията в Тарговица, градче до полско-украинската граница, под председателството на граф Франчишек Ксавери Браницки. Приела присърце решенията от Тарговице, руската императрица Екатерина II и нейната армия съдействат изцяло на конфедерацията от Тарговице. В започналия военен конфликт в края на ноември 1792 г. полският крал Август Понятовски (17.1.1732/1764 – 12.2.1795) е принуден да приеме условията на участниците в конфедерацията от Тарговице, след което на практика великата руска императрица Екатерина и пруският крал Фридрих пристъпват към втората подялба на Полша. Полша се превръща в илюзорна държава с руски гарнизони и крал марионетка, който прекарва края на дните си в руския двор. Окончателно анулиране на първата съвременна кодифицирана конституция в Европа става на конфедеративния сейм в Гродно през 1793 г. под натиска на Русия и Прусия. Сеймът в Гродно работи от 17.06 до 23.11.1793 г. под председателството на маршал Станислав Костка Белински.

На практика полската конституция незаслужено се пропуска в теоретичната литература, посветена на записаните конституции в човешката цивилизация. В научната литература на сръбски и български език също се споменава много рядко. Излязлата монография на Драган Стоянович през 2005 г. в обем от 480 страници, голям формат, за изследване на конституционната теория и право от въвеждането им като световна практика до съвременните им приложения, при това без да се пропуска и приложението им в 200-годишната сръбска история, споменава мимоходом конституцията от 3 май 1791 г. (Стојановић

2005: 1460). Съвременният български изследовател Снежана Начева в своя монография, представяща хабилитационен докторски труд, я споменава в бележка под линия, за да се извини, че няма да ѝ отдели внимание, понеже е в сила за много кратък срок и „не е могла да стане действащо право на полската държава” (Начева 2004: 38–41).

Наистина, краткото съществуване на конституцията от 3 май 1891 г. може да обясни недостатъчната ѝ известност. Но републиканската конституция във Франция, въпреки своите революционни промени и нововъведения, също не е дълготрайна. При това през същата епоха във Франция има поредица от конституции, включително и приети на референдум, които не влизат в сила и въпреки това за тях се знае, известни са и винаги са пораждали научен интерес. Франция ги включва сред своите над 15 конституции за 200 години и въз основа на това е определяна за „своеобразна лаборатория на конституционализма”.

Друга основателна причина за отсъствието на конституцията от 3 май 1791 г. в съвременните правни и исторически изследвания е нейното автентично наименование *Ustawa Rządowa*, което на български език звучи „Устава ржондова” и се превежда като „Правителствуващ закон” или „Закон за управлението на правителството”. На титулната страница на първото издание на конституцията е записано „*Ustawa Rządowa 5 maja 1791 w Warszawie*”, което е датата, на която е отпечатана. Второто издание е със същото заглавие и дата във вестник „*Gazetce Warszawskiej*” от 14 май 1791 г. Но единствена сбирката със закони, приета от четиригодишния Велик сейм на 3 май за регламентиране на управлението в полската държава, носи името „Устава”, за разлика от всички предходни законови текстове, приемани от полските сеймове, които са наименовани конституции. Това наименование, както и двете дати с които се свързва – 3 май, когато е приета и 5 май, когато е отпечатана, може да посеят съмнения, да създадат евентуални колебания и да доведат до грешки при търсенето или цитирането на този значим за Европа документ.

Третата причина за слабо познаване на полската конституция може би е в специфичната международна среда между осемнадесетото и деветнадесетото столетие, когато конституцията, самото управление на Август Понятовски и на „фамилията” Чарториски, дори самостоятелната полска държава са изключени като тема и като проблематика, когато полската държава е изтрита от политическата карта на Европа. Втората подялба принудително откъсва общо 462 000 км², с което предизвиква въстанието от 24 март 1794 г., станало известно като въстанието на Т. Косцюшко (1746–1817 г.). Полските въстаници – граждани, селяни и представители на патриотично настроената шляхта, се обявяват за личната свобода на селяните, за оземляване на всички участващи във въстанието и за възстановяване правата на Сейма. В отрядите на Косцюшко през лятото на 1894 г. се бие и 24 годишният Адам Йежи Чарториски (14.01.1770 г. – 15.07.1861 г.), който е син на Адам Казимеж Чар-

ториски (1734–1823 г.) и комуто кралят Понятовски се явява чичо, след като е първи братовчед на неговия баща Адам Казимеж. Въпреки героизма и борбата на поляците под водачеството на генералите Антъни Мадалински (1739–1804 г.), Тадеуш Косцюшко, Ян Хенрик Домбровски (1755–1818 г.), въстанието е жестоко потушено от пруската, руската и австрийската армии.

Последвалата трета подялба на Полша (1795 г.), както и абдикацията на краля А. Понятовски от 3 май 1793 г. всъщност ликвидират Полша като държава и я изтриват от картата на Европа. Трите държави победителки в течение на следващите няколко години в преговори и с натиск се опитват да постигнат по дипломатически път съгласието на Великобритания и папата, да се споразумеят с Холандия, Швеция, Саксония да признаят фактическото унищожаване на полската държава. Едва през януари 1797 г. е постигнат резултатът Полша да бъде забравена напълно като държавно наименование и да се изключи от темите и разговорите на дипломатическите среди в Европа. В дипломатическите документи и архиви конституцията от 3 май 1794 г. е унищожена, забравена заедно с полската независима държава, въпреки че Косцюшко е освободен от руски плен в 1797 г., след смъртта на Екатерина, а абдикираният полски крал Август Понятовски живее в изгнание до 12 февруари 1798 г.

В руските дворцови среди се движи и младият Адам Йежи Чарториски (Kukiel 1955: 21–22). За него лично бъдещият император Александър I пише още през септември 1797 г., че заедно с Новосилцев, граф Строганов и принц Чарториски са изключителни (Kukiel 1955: 21). При новия руски император Александър I той е сред избраниците в „приятелския кръг“ на младия император и поема министерството на външните работи от 16.01.1804 г. за периода до 1806 г. По този начин полякът с католическо вероизповедание А. Й. Чарториски е вторият руски сановник след държавния канцлер граф Александър Романович Воронцов (1741–1805 г.), който заема поста външен министър в руската държава (Kukiel 1955: 26). Той участва и в реформирането на руския Сенат и във формирането на руското външно министерство⁵ (Григораш 2001: 85, 90).

Адам Замойски (1848 г.), историк и президент на фонда на князете Чарториски, съвременник и наследник на аристократичната полска фамилия Замойски, представя полската конституция като „резултат от компромис между републиканските идеи на Игнаций Потоцки, радикализма на Хуго Колонтай и монархизма на краля“ (Замойски 2006: 234). Революционният и реформаторски заряд на полската Конституция има своето място, що се отнася до политическата система на Полша. Но би следвало да се търсят и други нейни влияния и въздействия. На пръв поглед връзка между процесите на създаване и конституиране на сръбската държава през 1804–1813 г. и полската конституция не може да има поради факта, че полската държава не съществува, а и политическата ситуация и социалната стратиграфия на Балканите и в Полша е съвсем

различна. Едната държава е с континуитет на развитие от Средновековието, със собствена поземлена аристокрация, а другата държава е в процес на изграждане, и то най-вече от селяни, без континуитет от Средновековието, без феодална класа и без привилегирани групи население. Връзката се явява в проекта или по-конкретно във виждането за устройство на сръбската държава, предложено от руския външен министър в края на 1804 г.

Сръбската държава се изгражда в условията на сръбската революция, като синхронизира ескалацията на сръбските искания за освобождение с учредяването на нови институции и въвеждането на нови принципи на управление. Тези процеси са свързани с търсенето на международна закрила и дипломатическа подкрепа. Първите стъпки са в посока на най-близките съседи – Австрия и Наполеонова Франция, която в началото на XIX в. вече обособява своя провинция върху територии на днешна Словения, Хърватия, Босна и Херцеговина. В днешна Северна Босна, в района на Градишка и Славонски брод на р. Сава се събират границите на трите империи – Френската империя на Наполеон I, Австрийската империя и Османската империя. Но търсената от сърбите външнополитическа подкрепа остава без съществени последствия. Писмата до Наполеон, останали неотворени, са разпечатани години след това от архивни служители. Първоначалните контакти с Австрия остават без съществени резултати за въстаниците, без ангажименти и конкретни обещания от страна на Виена.

Първата официална сръбска мисия заминава за Русия след решение на скупщината в Остружница от 6–15 май 1804 г. Кара Георги (1762–1817 г.) и въстаническите войводи съставят молба до руския император с дата 15 юли 1804 г. (Первое сербское восстание 1980: 35–36). Яков Ненадович (1765–1836 г.) и Миленко Стойкович (1769–1831 г.), като изявените вождове на сръбското въстание и влиятелни личности, които често опонират на Кара Георги, препоръчват по един член в дипломатическата делегация за Русия⁶. От гледна точка на разликите и различията в сръбския въстанически елит това придава представителен характер на делегацията. Съобразно със социалната структура на сръбското общество по това време един свещеник, един професионален офицер и един изявен търговец са сред най-образованите му представители. Предвид естеството на мисията и характера на работата им това се явява и най-правилният подбор по професии: Йован Протич (?–1825 г.) е син на православен духовник от Пожаревац и получава добро образование, което му позволява да развива успешна търговска дейност⁷. Като търговец от Пожаревац той е номиниран за дипломатическата мисия от войводата Миленко Стойкович. Матея Ненадович (1777–1854 г.) е свещеник, син е на убития през януари 1804 г. кнез Алекса Ненадович (1749–1804 г.)⁸. Матея Ненадович участва във въстанието от първите дни и е препоръчан от своя чичо – влиятелния войвода Яков Ненадович. Още в началото на XX в. сръбският историк Андра Гаврилович (1864–

1929 г.) го определя на 37-о място сред най-известните сърби (Гавриловић 1901: 61–62). Той доживява до средата на XIX в. във вече освободеното сръбско княжество. Матея Ненадович остава спомени за интересния си и интензивен живот като войвода, дипломат и държавник, публикувани след неговата смърт от сина му Любомир Ненадович (1826–1895 г.) (Ненадовић 1867: 382 с.). Петър Новакович Чардаклия (?–1808 г.) е кавалерийски офицер, капитан от австрийската армия, воювал в състава на доброволческите отряди на Михалевиц (фрайкорци) в австро-турската война 1788–1791 г.⁹ Ръководител на дипломатическата делегация е 27-годишният поп Матея Ненадович.

Официалните пратеници вместо с акредитивни писма са снабдени с препоръчителни писма и специални писмени пълномощия от сръбските войводи с дата 28 август 1804 г. (Первое сербское восстание 1980: 44–45). Подписани и подпечатани са с печатите на най-известните войводи във военния лагер Врачар край Белград, както се упоменава от съображения за сигурност, без да се уточнява какви правомощия предоставят и за какви цели да послужат. В хода на предварителната подготовка са съставени и списъци с всички унищожени и разрушени къщи, църкви, манастири по отделни нахии, които да бъдат предадени на руските представители с цел да „предизвикат съчувствието и гнева на русите“ (Ненадовић 1867: 95). Делегацията пътува нелегално, прикриват имената и целта на мисията си, самофинансират се изцяло със собствени средства. Официалните делегати на руска територия се увеличават с още един представител – Божидар Груйович (1770–1807 г.). Този сърбин от австрийската империя е известен и като Теодор Филипович. Защитил докторат по право в унгарския университет в град Пеща, той току що е започнал работа в новооткрития Харковски университет като преподавател по право.

Делегатите потеглят към неизвестната им Русия, за да постигнат признание и легитимиране на сръбското управление. В документа от 3 ноември 1804 г., който предават на княз А. Й. Чарториски след пристигането си в Санкт Петербург, се казва, че искат независимо сръбско управление, което без значение от наименованието си да се ползва от пряката и непосредствена руска защита, от височайше покровителство. В Документ 28, Обращение сръбских депутатов к А. А. Чарторискому с просьбой о политической и военной помощи сербскому народу от 3 ноября 1804 г. С.-Петербург, се казва: „Общее всех сербов междувременное желание есть, чтоб Сербия под именем сербского правления либо под иным сходным наименованием, на пример Семи Островов Республики, под прямым и не посредственным России защищением и покровительством в самостоятельное политическое состояние произвелася, нерушимо сохраняя донынешнее к султану обязательство...“ (Первое сербское восстание 1980: 62).

Руското външно министерство е предварително запознато с текстовете в сръбските писма от руския генерален консул в Молдова, Влахия и Бесарабия А. А. Жерве (1773–1832 г.), който предварително ги изисква в Яш (Ненадовић 1867: 109–110). С пристигане в Яш на 15 септември 1804 г. цялата сръбска документация е иззета и по дипломатичен път е пренесена в Русия, където се връща на делегатите. Превантивната мярка позволява преписи от текстовете да се изпратят за информация и в руското външно министерство.

Затова външният министър в Санкт Петербург още на 17 септември 1804 г., преди пристигането на сръбската делегация в Петербург, предписва на А. А. Жерве да „внуши на сърбите, че участието на нашия двор в тяхната съдба и посредничеството за това пред Портата може в най-висока степен да утвърди правата, които те сега искат”. (Первое сербское восстание 1980: 51, превод М.Й.)

Най-важната за сръбските представители задача произтича от желанието да се запази самостоятелното сръбско управление. В информацията на руския генерален консул в Букурещ Л. Г. Кирико (1765 г., уволнен 1827 г.) от 8 септември 1804 г. се казва, че сръбските делегати „желаят да получат това положение, при което тяхната родина би станала сръбско княжество като Молдавия и Влахия и би имала господар, избран от местните кнезове, под защитата и покровителството на руския императорски двор” (Первое сербское восстание 1980: 48, превод М.Й.). Недвусмислено Л. Г. Кирико конкретизира избран княз, който да се избира само от съсловието на кнезовете. Също така те настояват половината от военните в белградския гарнизон да бъдат сърби, което е сръбска армия, която ще гарантира свободата на сърбите.

Информацията от Букурещ, както и оригиналните сръбски писма се представят официално на руския външен министър, който по това време е граф Адам Йежи Чарториски. Той вече не е на 18 години, когато като председател (маршал) на Малкия Сейм в Подолск е определен за делегат на Четиригодишния сейм във Варшава. И никога не забравя, че произхожда от „Фамилията”, за която поляците знаят, че управлява Полша през XVIII в., разпределяйки задълженията така, че Адам Казимиерж Чарториски, бащата на Адам Йежи, е този, който мисли и реформира, друг – действа, докато Станислав Антони Понятовски – управлява на кралския престол.

От 12 май 1795 г. А. Й. Чарториски е в руския двор и, както пише в спомените си, пристига с „любов към отечеството си и неговото величие и слава”, да следва примера на гърци и римляни, да познава от най-новата история на Англия и Франция утвърждаването на народните свободи и представителните институции (Корнилов 1896: 5). По нареждане на руската императрица Екатерина II двамата братя Адам и Константин идват в руския двор, а при император Павел от 1797 г. служат като камер-юнкери, т.е. адютанти, съответно

Адам на престолонаследник принц Александър, а брат му Константин – на брата на руския престолонаследник, който също е Константин.

Със заповед на руския император от 12 август 1799 г. Адам Чарториски е изпратен на дипломатическа мисия в Сардиния и до края на годината е във Флоренция, след което до края на лятото на 1800 г. е в Рим (Kukiel 1955: 23). Дипломатическите отношения с крал Емануил не са сложни (Корнилов 1896: 24). След смъртта на император Павел новият наследник на престола, Александър I (1801–1825 г.) прекратява дипломатическата му работа и в началото на 1801 г. го отзовава в Петербург. След тази кратка външнополитическа дейност А. Й. Чарториски се завръща и участва в работата на Негласния комитет за реформи заедно с Павел Строганов (1772–1817 г.), Н. Н. Новосилцев (1761–1838 г.) и граф Кочубей (1768–1834 г.) до 1803 г. (Czartoryski 1986: 17–18). Тук е и пристигналият от Париж Фредерик Сезар Лагарп (1754–1838 г.), швейцарецът, който е обучавал младия император в обществените и политическите възгледи на Русо.

В края на 1803 г. А. Й. Чарториски създава един програмен документ – „За политическата система, която трябва да използва Русия”. Тази програма за руската външна политика допуска, че Турция може да се разпадне неочаквано, че гърците могат сами да се управляват и руското влияние там ще се запази „чрез доброто, което им оказва и с обещанията за свобода и добро управление” (Czartoryski 1997: 48). Проявявайки заинтересованост от конституирането на балканските народи, препоръчва Русия да следва политика, която „зависи както от интересите, така и от морала” (Czartoryski 1997: 43). Чарториски приема и защитава правото на Републиката на седемте Йонийски острова, наричайки я Република на сулиотите. Вероятно отъждествява автономната област Сули, на границата между Гърция и Албания, с Йонийските острови, защото и двете са близко разположени и са населени с гърци (Kukiel 1955: 35). М. Кукиел оценява работата на А. Й. Чарториски като руски държавник, който „възстановява полския елемент в духа на Конституцията от 3 май (Kukiel 1955: 37).

От 16 януари 1804 г. с рескрипт на Александър I Адам Йежи Чарториски вече е „товарищ на министъра на външните работи”. Наименованието и длъжността са нововъведени от царя и съответстват най-близо до термините съ-министър или заместващ министър. Поел задълженията на временно освободения министър на външните работи на Русия, доста възрастния граф А. Р. Воронцов (1741–1805 г.), който е държавен канцлер и първи външен министър в историята на Русия (Григораш 2001: 85), А. Й. Чарториски, като член на императорския кръг на „Младите приятели”, всъщност продължава политиката на граф Воронцов за приятелство с Англия до 1806 г. Освен в реформите на цар Александър I за създаване в руското управление на Сената, на Непременния

съвет, на Държавния съвет, Чарториски и Воронцов споделят общи оценки за политиката от близкото минало, които ги свързват.

Както младият А. Й. Чарториски отчита за грешка подялбата на Полша (Skowronek 1994: 77), така и възрастният руски дипломат граф Воронцов споделя в автобиографичните си бележки, че Полша е трябвало да играе ролята на буфер между цяла Европа и Русия, осигурявайки ѝ стабилност и сигурност (Григораш 2001: 85, 90). Той отбелязва, че тази република е била силна и влиятелна в Европа, въпреки че с конституцията си не е могла да изиграе значима роля в европейските дела, което не се отразява неблагоприятно върху благополучието на нацията. Воронцов съжالياва, че въпреки силата на своята република, Полша не е могла да изпълни балансиращата си роля. От своя страна А. Й. Чарториски ще сподели за граф Воронцов в периода 1804–1805 г.: „Приятелството на канцлера към мен и влиятелната му поддръжка съдействат за отстраняването на всякакви противодействия от страна на старите руски дипломати срещу младия поляк, на чиято власт и ръководство те трябва да се подчиняват.” (Корнилов 1896: 41, превод М. Й.)

В края на 1804 г., когато в Санкт Петербург пристига сръбската официална делегация, Чарториски почти напълно замества болния и възрастен вече граф Воронцов. В периода 26 октомври – 14 декември 1804 г. четиримата официални сръбски делегати са в руската столица и осъществяват две срещи с граф Чарториски в късните вечерни часове. Според спомените на Матей Ненадович срещите са неофициални, за да не бъде дискредитирана императорската дипломатия с антиосмански преговори. В тях руският външен министър приема официалните писма и съпровождащата ги документация, информира се и доуточнява събития, факти за сръбското освободително движение. Той инициира постъпки на руското дипломатическо ведомство да се финансират сръбските делегати при връщането им към Сърбия, да се задействат руски дипломатически представители в подкрепа на сръбските искания, прави официални дипломатически предложения, докладва на императора, оказва финансова поддръжка. Тъй като и самите делегати се интересуват каква ще бъде съдбата на сръбското управление, а и А. Й. Чарториски е заинтересован да утвърди руското влияние, „с обещанията за свобода и добро управление” прави известни препоръки за изграждането на сръбската държава.

По време на втората среща вероятно той препоръчва на сръбската делегация да учредят Синод. В спомените на Матей Ненадович (1777–1854 г.) остават неговите думи: „И бива да имате синод. Защото нито Русия, нито друга държава няма да кореспондира с един човек, а с народа и със синода” (Ненадовић 1867: 177, превод М.Й.). След завръщането си в Сърбия в средата на януари 1805 г. първите двама депутати – поп Матей Ненадович и Йован Протич, започват да убеждават съответно войводите Яков Ненадович и Миленко Стойкович в необходимостта от създаването на съвет като върховен

управителен орган, визирайки получената препоръка в Петербург. Поп Матея разказва как са убедили главните войводи за учредяването на съвета: „След като аз и Йован Протич се завърнахме от Петербург приблизително в средата на месец януари, аз пред Кара Георги, Яков (Ненадович), Милан (Обренович), кнез Сима и други светски и духовни водачи, а Йован Протич пред Миленко Добърняц настоявахме да се създаде синод.” (Ненадовић 1867: 178, превод М.Й.) Завърналият се по-късно Божидар Груйович отива през пролетта в Бранковина при поп Матея Ненадович, за да изработи правилника за съставяне и функциониране на Съвета (Ненадовић 1867: 137). При това М. Ненадович декларира, че всички схващат необходимостта от такъв съвет, който ще има функциите на правителство, т.е. няма да бъде най-върховната власт в сръбското управление, която да бъде и над самия Кара Георги: „И како Кара-Ђорђе, тако и сви други и народ кабули и жели да се темелъ правительству постави” (Ненадовић 1867: 178).

Междувременно Вук Караджич (1787–1864 г.) вече е издал своята книга „Правителствующий совет сербски” в 1860 г. във Виена, изпреварвайки със 7 години обнародването на пълните спомени на Матея Ненадович. Книгата му започва с думи на А. Чарториски, разпознат като „един от руските първенци”, с които настоява да се създаде съвет. Този съвет, съставен от представители на отделните нахии, ще управлява народа и страната и ще заповяда на всички старейшини” (Карађић 2005: 113). При това Вук Караджич като добър лингвист специално уточнява, че изписва думата „совет”, а не „савет”, както би било на сръбски език, защото той няма да „светва”.

Авторът дава и нови допълнителни подробности за учредяването на съвета. През 1805 г. единствени „Божидар Груйович и М. Ненадович са мислели, че съветът ще бъде най-висшата власт в страната и ще заповяда на всички главатари и водачи във всичко” (Карађић 2005: 114–115, превод М.Й.). Всички останали сръбски водачи са съгласни да се учреди съвет, но не са на ясно какъв ще бъде. Яков Ненадович, Катич и други мислят, че той ще ограничи властта на Кара Георги, а самият Кара Георги на свой ред очаква съветът да въздържа Я. Ненадович, Катич и други, които му се противят. Всичките предполагат, че съветът ще решава само някакви дребни въпроси и то така, както те биха искали. А всичко останало сами ще решават според своето виждане и интереси. В издадените по-късно спомени на поп Матея това уточнение липсва. Не се споменава и дума за този период и надеждите на М. Ненадович и Божидар Груйович за съвет, който да разполага с най-върховната власт.

Решението за създаването на съвета се взема на Скупщината на старейшините в село Борак на 15 август 1805 г. Там се приемат принципите за неговото съставяне и функциониране като централно, законодателно и управляващо тяло. Дейността му започва веднага в бедния и не много голям манастир Волявча,

откъдето много скоро е преместен в по-големия манастир Боговоджа, а в края на 1805 г. – в току що освободения град Смедерево, след което окончателно ще се установи в Белград. Това е първата общосръбска централна институция, която се запазва и действа почти през целия XIX в. Функциите ѝ се трансформират, но никога не изпълнява най-върховната власт, въпреки че след 1807 г. за известно време носи името Сенат. Управляваща институция Съвет е предвидена в Сретенската конституция от 1835 г. с членове 45-76 (Уставъ княжества Сербіе 1835: 21–29) и в т.нар. Турска конституция от 1839 г. с членове 6-17 (Мрђеновић 1988: 54).

Почти през целия XIX в. сръбските князе управляват заедно със Съвет, който разполага с по-голяма или по-малко власт, което поддържа дискусиата за предназначението и функциите на Съвета. Започнала от разминаващата се информация на Матея Ненадович и на Караджич, дискусиата за мястото на Съвета и за първоначалния му замисъл е дълготрайна. Много са споровете дали той е планиран за най-висша, върховна институция или се подготвя като орган, подчинен и подпомагащ Кара Георги? Разсъждава се върху разказаното от Вук Караджич отлагане на първоначалната церемония за тържественото откриване в манастира Боговоджа на 14 август 1805 г., за обективността и информираността на източниците, разказващи за Съвета – Баталака (1793–1869 г.), Леополд Ранке (1795–1886 г.), Светозар Маркович (1846–1875 г.), Милован Дж. Милованович (1863–1912 г.), Стоян Новакович (1842–1915 г.), Слободан Йованович (1869–1958 г.), Драгослав Янкович (1911–1990 г.) и други.

Дейността около учредяването на Съвета винаги предизвиква голям интерес. Отказът на Кара Георги да отиде в Боговоджа се изяснява с нежеланието Съвета да се учреди в нахия на Ненадовичи, където ще се съберат повече техни поддръжници, което би учредило съвет с повече и по-големи права от тези на вожда Кара Георги. Мнението на Вук Караджич, че Съветът е замислен като върховната власт в новото сръбско управление, за да определя и ограничава в известен смисъл властта на Кара Георги, се приема в една или друга степен (Десница 1977: 343; Николи' б.г.: 173–174; Јанковић 1954: 22). Други приемат за достоверни само спомените на М. Ненадович и твърдят, че Съветът е замислен и създаден като орган в улеснение на военния вожд, т.е. подчинен на Кара Георги. Те елиминират уточнението на Вук Караджич, че братовчедът на Матея Ненадович утвърждава през 1839 г. публично това, което Матея Ненадович отрича (Карађић 2005: 115). Пренебрегват разказа му за военното противопоставяне и дори опасността от въоръжен конфликт между Кара Георги и воеводите на скупщината в Смедерево 1805 г. (Карађић 2005: 115).

Двеста години след сръбското въстание дискусиа около целите за учредяване на Съвета довежда до различни становища в историографията и по въпроса кой е създател на структурата и правилника на Правителствующий съвет в 1805 г. Най-много са авторите, които признават заслугата на Божидар Груйо-

вич/ Теодор Филипovich, който с юридическо образование и защитен докторат в Пеша, след кратковременна преподавателска дейност в Харковския университет се опитва да изгради сръбското управление на съвременни правни основи (Янкович 1954: 26–27; Новакови 1907: 5). Още повече, че спомените на поп Матея го посочват като автор на проекта за Правителствующий съвет, съдържат и речта му за учредяване на Съвета. Други автори посочват заслугите и на други сърби от австрийските територии, включително и на Иван Югович/Йован Савич (1772–1813 г.), който дори не е бил в Сърбия, когато протича подготовката (Янкович 1954: 24–25). Много подробно и много внимателно създаването на Съвета е проследено в студия на Драгослав Янкович, но той прави извода, че Съветът е изцяло дело на сръбските войводи и първенци (Янкович 1954: 28). Бъдещият ректор на Белградския университет тогава констатира, че Съветът е проектиран като най-висша и върховна власт в страната, дори че войводите използват Божидар Груйович и неговите съвети, за да осъществят своите намерения, независимо че Съветът никога не става най-висшата и върховна власт в страната (Янкович 1954: 22).

Почти без дискусия се приема твърдението за учредяването на Съвета със заимствани принципи от управленската система в Унгария. Както основателно посочва още Др. Янкович, първият, който изказва това мнение през 1891 г., е Светозар Маркович и оттогава то не е оспорено от никого (Янкович 1954: 26). Възприето е и в съветската историческа наука от известни изследователи на сръбското минало като Ирина Степановна Достян и нейният съавтор К. И. Логачев (Достян 1986: 101). Но повече от 100 години никой не е изяснил досега в какво се състои този унгарски модел и никой не се е опитал да уточни как този модел е адаптиран към сръбските условия, как би трябвало да се реализира в сръбската държава.

Никой не отрича, че препоръката за Съвета с наименованието „Синод“ се дава от Адам Й. Чарториски, но и никой не се задълбочава да проследи на какво се дължи тази инициатива. Наистина, има изказвания и съществуват предположения, че учредяването на Съвета цели постигане на евентуален руски контрол, но без повече подробности. На практика почти никакво внимание не се отделя на мотивите и на контекста, в които А. Й. Чарториски прави препоръката. Всъщност и двата основни извора – Матея Ненадович и Вук Караджич, потвърждават, че предложението на Чарториски идва в резултат на негативни преценки и изказвания за Кара Георги и неговото управление от негова или от руска страна. Първият директно и ясно пише, че „В Петербург на сръбската делегация е подмятано и е преговаряла с Чарториски (министър на външните работи), че нашият Кара Георги убива и върши несправедливи неща. На това ние – депутатите, отговаряхме, че не е истина, че Кара Георги от всяка нахия, която е въстанала, иска най-добрия и най-справедлив човек. И така от всяка нахия води със себе си по един човек и им предоставя всички нарушения, те

да преценят и каквото наказание определят, той Кара Георги нарежда на неговите подчинени да изпълнят.” (Ненадовић 1867: 177, превод М.Й.).

Вторият косвено потвърждава критичните забележки в отговора, даден от М. Ненадович на въпроса „Кой е най-главният в Сърбия?“, поставен му от „един от най-високопоставените руски първенци” в Петербург в края на 1804 г. Вук Караджич описва отговора на Поп Матея така: „нямаме един старейшина, само в нахиите има старейшини, които помежду си се договарят и съветват” (Карађић 1860: 113). Така и двата извора показват, че Поп Матея не представя сръбското управление като еднолично, централизирано управление, при което отговорностите да падат само върху Кара Георги. Вероятно използвайки официалните писма, подписани на първо място от Кара Георги, Сима Милутинович, Янко Катич, Яков Стефанович (Ненадович), със звания или длъжности на „князе” и от още 7-8 народни водачи, и в двата извора се заявява, че сърбите нямат старейшина, т.е. един водач (Карађић 1860: 113). След това веднага добавя, че „отделните нахии имат старейшини, които помежду си се договарят и съветват”, с което се изтъква колективното управление. Като не се упоменава Кара Георги за първи лидер във въстанието, се избягват евентуалните възражения срещу негови персонални изяви или възможни забележки срещу постигането на еднолично управление във въстанала Сърбия. И двата извора разкриват сръбската позиция, която не приема отрицателни оценки за Кара Георги, като изтъква колективното начало в управлението и прикрива едноличното ръководство на Кара Георги, т.е. активно го оправдава, извинява и подкрепя.

Въпреки това думите на сръбските представители се приемат уклончиво, с голяма доза условност от руския външен министър с думите: „ако това е така – добре, но ако не е така, както казвате – да стане така, както твърдите” (Ненадовић 1867: 177). И в заключение следва предложението за учредяване на Синода. Логично това предложението се прави във връзка с въпросите за сръбското централно управление, отговоря какво управление евентуално би подкрепила Русия. Това са въпросите, които сръбската делегация трябва да изясни на всяка цена, защото влизат в мисията ѝ – при какви условия могат да разчитат на руска подкрепа и съдействие. На свой ред от руска страна идва мотивацията, че предложението за включването на Синода в сръбската централна власт ще доведе до по-доброто ѝ представяне зад граница и по-благоприятното ѝ възприемане от другите държави. Синодът се поставя като условие за международното приемане и дипломатическото признаване.

В епохата на Великата френската революция, в която идеите за отхвърляне на аристократичните привилегии се разпространяват заедно с практиката на лишаване от живот на миропомазани кралски особи, монархическа Европа трудно би признала за легитимна революция на селяни, ръководени от селяни със стремежи за обособяване и самостоятелно управление в Османската империя. Руската дипломатия, както и целият императорски двор едва ли биха

се съгласили да окажат подкрепа на човек, роден на село, колкото наемен войник в австрийската армия, толкова и обикновен търговец, в стремежа му към еднолична власт и централизирано в неговите ръце управление. Такъв се явява Кара Георги – човек без специален произход, без аристократично образование и подготовка, без контакти с нито един монархически двор, но с реални възможности да наложи легитимно еднолично управление в Белградския пашалък и да учреди своя династия в самоуправлението на сърбите. Не бива да се пропуска фактът, че всичките права за едноличното княжеско управление на Кара Георги и въвеждането на династичното му онаследяване са в резултат единствено на вътрешносърбски решения, без нито едно от тях да получи чуждестранно признание или легитимиране от друга държава. Султанът издава толкова чакания от сърбите ферман за сръбско самоуправление и въвеждане на династично унаследяване едва в 1830 г., в полза на княз Милош Обренович (р.1783 г.; 1815–1839 г.; 1858–1860 г.; п.1860 г.)

През първите години на XIX в. Европа би погледнала на установяване в Сърбия на „селска власт“ и на евентуален селски „монарх“ с недоверие и с опасения от разширяване на френското влияние. Това е валидно особено силно след май 1804 г., когато френският сенат провъзгласява империята, а на 2 декември 1804 г. Наполеон I Бонапарт е коронясан за император. Превенцията срещу разпространението на френското влияние на Балканите активизира руската външна политика и тя не отхвърля сръбските искания, не изоставя сръбското движение на засиленото и разширяващо се френско присъствие в Югоизточна Европа. Но това в никакъв случай не може да стане за сметка на монархическите принципи на наследяване, на отричане на привилегиите, получавани по наследство и на отказ от аристократичните родови права.

След първата среща със сръбските емисари, т.е. след 3 ноември 1804 г. княз А. Й. Чарториски се консултира с Василий Назарович Каразин (1773–1842 г.). Руският учен и просветител е с български произход и през 1804 г. учредява и открива Харковския университет, което вероятно му позволява да се срещне с някои от сръбските делегати или да получи предварителна информация. (Косев 2005: 9; Станчев 2005: 201–2018). В писмото си от 21 ноември до руския външен министър той препоръчва Русия да окаже незабавна помощ, но дискретно, без опасност от компроментиране (Первое сербское восстание 1980: 67). Съобразявайки се със „съществуващата политическа ситуация“, Василий Каразин изтъква причина за тази мярка – елиминиране на френското влияние и избягване на австрийското недоволство. А и сръбските представители на път за руската столица току-що са отхвърлили френски натиск в Харков. Един френски професор с настойчиво и нетърпящо възражения поведение, което би могло да се окачестви и като агресивно, се опитва да ги отклони и преориентира към Франция (Ненадовић 1867: 113–114). Но неговите обещания

за истинска свобода, за пълна подкрепа от Франция и съдействие за пътуване до Париж са отхвърлени.

Подкрепата, която дава на сръбските представители и на сръбското въстание, руското външно министерство едва ли би предоставило с такава отзивчивост на неговия водач Кара Георги, защото не би приело обикновен човек да оглави сръбското самоуправление и обособяване на нова държава. По стечение на обстоятелствата от военен комендант и ръководител на въстанието, с осъществяването на централизирано управление, Кара Георги постига почти неограничена власт, която предполага и учредяване на династия. Обикновеният произход – по-скоро селски, отколкото градски, без аристократично потекло и съответното възпитание, не е приемлива препоръка за дворянска Русия и императорския двор.

Въпреки свидетелството на Вук Караджич и М. Ненадович за негативни оценки по адрес на Кара Георги, а може би точно поради тях, в административната кореспонденция Чарториски не използва името на Кара Георги и си служи само с най-общи понятия за ръководството на въстанието. Използваните от него изрази са „сръбско управление”, „собствено управление”. В Докладната записка до императора за срещата и разговорите си със сръбските делегати в края на ноември 1804 г. той пише: „...целият народ най-много желае да види себе си устроен, особено политическото си съществуване, при свое собствено управление, по подобие на Йонийската република” (Внешняя политика России 1961: 204, превод М.Й.). Умелото позоваване на Йонийската република (Републиката на 7-те острова), чието конституиране е създадено с активната участие на руската дипломатия и която продължава да се намира под руска закрила, всъщност съдържа институцията „княз, който се избира”. Това е решението, което би отговаряло на аристократичните изисквания, а и на нагласите на Александър I.

В този контекст идва и предложението на Чарториски да се създаде Синод, т.е. Съвет, който, съставен от сръбски първенци – кнезове, войводи и старейшини, да взема решения по най-важните за сръбското въстание въпроси, включително и избора на княз. Предложението за сръбски Синод узрява постепенно у княз Чарториски. Първоначално то се появява с писмо, което руският външен министър получава на 17 (29) август 1804 г. от руския посланик в Цариград А. Я. Италински (Внешняя политика России 1961: 116–118). То е написано и получено преди сръбската делегация да потегли от Белград на 1 септември 1804 г. В него Италински препредава дискутирането на сръбската криза от османски министри, които са склонни Високата порта да учреди в Сърбия княжество по подобие на Влахия и Молдова. Ако едни османски служители обсъждат да се изпрати в Белград княз, произхождащ от гръцко-фанариотските фамилии, то други пък, изтъкват отрицателните последици от тази възможност, позовавайки се на проблемите, които турското управление има

във Влахия и Молдова. Въпреки скептицизма към нови подходи при решаване на сръбския проблем в Белградския пашалък, предложението да се даде избран княз с гръцко-фанариотски произход на сърбите е недвусмислено. Нещастни остават процедурата по избора на княза и от кого ще се избира този княз. Ако буквално се вземе предвид практиката във Влахия и Молдова, това би означавало султанът да номинира княза. Но в текста въпросът не е уточнен.

С лека редакция идеята за избран княз при сърбите се появява след няколко дена в друго писмо – от 8 септември 1804 г. Руският генерален консул в Букурещ Л. Г. Кирико предлага на Чарториски сръбският княз да бъде избран от местните князе (Первое сербское восстание 1980: 48). Писмото носи дата преди 14 септември 1804 г. – денят, когато сръбската делегация е пристигнала в Букурещ. Следователно това заключение не е повлияно от писмените предложения на сръбската делегация. Не трябва да се изключва и възможността Л. Г. Кирико да поставя знак за равенство между кнезове и князе, което в сръбските условия е съвсем различно. Ако в документацията, носена от сръбските делегати, князе са най-видните вождове на въстанието, Кара Георги на първо място, Сима Милутинович, Янко Катич, Яков Стефанович (Ненадович), то кнезовете са свързани с разпределяне на исканите от турската администрация данъчни задължения между отделните сръбски фамилии и семейства по нахии.

Третият важен извор за сръбски избран княз е писмо на А. Чарториски до руския посланик в Цариград А. Я. Италински от 3 (15) октомври 1804 г., публикувано на френски и на руски език (Внешняя политика России 1961: 164). В него се отбелязва, че сърбите целят не само да създадат сръбска държава като Молдова и Влашко и да имат княз, но той, преди да бъде назначен, да бъде избран от своите еднонационални сънародници. Писмото е адресирано до руския посланик в Цариград А. Я. Италински на 3 (15) октомври 1804 г. и е написано преди срещата му със сръбските делегати в Санкт Петербург. Но има вероятност в него да има въздействие от документацията на сръбската делегация, защото Чарториски го пише, след като генералният консул в Яш А. А. Жерве (1773–1832 г.) е събрал всички документи от сръбската делегация, а това му позволява да им ги върне на руска територия с дипломатически куриер, но и преписани да ги изпрати в Петербург. От това писмо на А. Й. Чарториски става ясно, че турската администрация се е отказала от проекта за сръбски избран княз по примера на Влашко и Молдова, но констатацията на руския външен министър е, че този вариант е „единственият, който би бил по вкуса на населението, в случай, че князът, който ще ги управлява, е от тяхната собствена националност и се избира от самите тях” (Внешняя политика России 1961: 164, превод М.Й.).

Руският външен министър може би се съобразява със сръбските искания от скупщината в Остружница през май 1804 г., които се изпращат до турското

правителство, до руските и виенски дипломатически представители. В точка 8 на програмата от Остружница се казва: „Раята иска всички единодушно да избират един човек за върховен на целия сръбски народ” (Ненадовић 1867: 290, превод М.Й.). Руският външен министър вече е информиран, че тази идея не съответства напълно на интересите на Високата Порта, но също така е убеден, че тя не е в противоречие с политиката на Русия. А. Й. Чарториски преценява, че османското правителство не ще приеме отстъпки за сърбите на всяка цена и че в Цариград трудно ще се съгласят сърбите да избират свой княз, който да бъде със сръбски произход, но това е решение, което напълно устройва руската политика.

Руският външен министър е приел възможността за избран княз в управлението на сръбската държава като непротиворечаща на руските интереси преди пристигането на сръбската делегация в Санкт Петербург. За Чарториски тази възможност се явява близка до реалността, в която е живял в Полша през последните години от съществуването ѝ като държава: избран княз с еднонационален произход, избран от Сейм, в който трябва да има представители от различни съсловия. В резултат на конституционните реформи полският Сейм е увеличил участието на все повече хора от т.нар. „трето”, богато съсловие, без аристократично потекло. В Сърбия Синодът (Съветът) по всяка вероятност може да се припокрие със Сейма и ще избира княза, с което веднага ще се разграничи от Съвета към полския крал. Наричан „Законова стража”, този Съвет разполага с изпълнителната власт и функции, близки до правителство. В сръбския Синод може да са постигне представителство на различни слоеве – войводи, старейшини, търговци и водачи в борбата за свободно съществуване и самоуправление. По този начин ще се осъществи едно от основните сръбски искания, с уточнението, че изборът на княз няма да бъде от целия народ, а само от един по-тесен кръг сръбски първенци, които са включени в състава на Синода.

Този проект е добре дошъл за руската външна политика на Балканите, защото подобна управленска практика вече съществува на Йонийските острови, където е въведена при активното съдействие на руската дипломация преди коронацията на Александър I.

В сръбското общество няма привилегировано съсловие, нито съществува друга обособена или изявена прослойка в Османската империя, освен сръбските кнезове. В условията на Османската империя, където „рая” е наименование за всички немюсюлмани, на нея може да се гледа като на вид призната или приемана част от сръбското общество. Възможно е да се предвижда евентуалното включване в Синода на отдавна съществуващите и легитимно участващи в османската фискална администрация „сръбски кнезове”. При отсъствието на аристокрацията и на съсловно разделение в сръбското общество проектира-

ният Синод би се получил с членски състав, пъстър по занимание и препитание, като кнезове, войводи и други въстанически водачи и първенци.

С това може да си обясним защо руският външен министър по време на втората си среща със сръбските представители проявява специален интерес към сръбските кнезове. Матея Ненадович пише: „на неговото питане започваме да разказваме от войната с германците, как са нашите бащи при фрайкорците воювали и писма от турците са приемали, какви са нашите кнезове” (Ненадовић 1867: 127, превод М.Й.). Този разговор завършва с изявление на Чарториски за приятелството между Русия и Турция, за да подсказва може би, че ще се търси решение по сръбския въпрос, удовлетворяващо и двете страни благодарение на легитимно присъстваща прослойка от преди 1804 г. (Ненадовић 1867: 125). За княз А. Й. Чарториски констатациите за обособеността и представителността на кнезовете е достатъчно решение за създаването на Синод, който при избора си на княз няма да провокира владетели, чиито социални и икономически привилегии са получени по наследство, заедно с богатството и трона. Това е варианта, който се предлага и по който Петербург и Цариград могат да преговарят, а защо и да не постигнат договореност.

Искането за избиране на кнезове от сръбското население по нахии също присъства в точка 8 от програмата в Остружница: „Раята да може да си избира кнезовете, които да бъдат признавани от везира като началници на раята и тяхната дума да се слуша от всеки кадия, за всяка добра работа” (Ненадовић 1867: 290, превод М.Й.) А сръбската цел да ги включат и легитимират в турската административна система улеснява включването на кнезовете и в членския състав на Синода. След като кнезовете съществуват в Османската империя преди въстанието, присъствието им в бъдещия сръбски Синод само ще подкрепи руските усилия за учредяване на сръбско самоуправление и поспециално в работата на Синод.

И така, идеята за сръбски княз, който да бъде избран от Синод, в който да участват кнезове и други сръбски първенци с различни титли и длъжности като войводи, старейшини, бюлюкбашии, вече е възникнала преди пристигането на сръбската делегация в руската столица на Димитровден, 26 октомври 1804 г. Престоят на пратениците от Балканите в Санкт Петербург е 49 дена. На 14 декември 1804 г. първите двама делегати тръгват обратно. Матея Ненадович и Йован Протич се връщат в Сърбия, а Петър Новакович и Теодор Филипович остават, за да се завърнат и те по-късно в Сърбия (Ненадовић 1867: 121, 127).

Явно престоят им в красивата руска престолнина предполага, както свидетелства поп Матея, служителите на външното министерство и лично Адам Чарториски да проучат сръбското управление, да направят негативните изказвания срещу личността и управлението на Кара Георги и да предложат учредяването на Синод. При условие, че той ще избира княза на самоопределилата се Сърбия, монархическата власт в нея ще бъде слаба, без наследствени

възможности, без царстваща династия. Но тази възможност не противоречи на руските интереси и изисквания за привилегирован произход в династичното наследяване. Самият Чарториски е княз с аристократичен произход, който търси, а и в крайна сметка намира как може да се компенсира отсъствието на съсловни структури и институции в сръбското общество. В кореспонденцията с Василий Каразин (1773–1842 г.) и по-точно в трите запазени писма на В. Каразин от 21 ноември (3 декември) 1804 г., 28 ноември (10 декември 1804 г.), 13 (25) декември 1804 г. до руския външен министър се говори за създаване на сръбска конституционна монархия със съловен ред (Достян 1970: 16). При сръбската социална специфика това най-вероятно означава Синод с членове, които имат различни занимания, препитания и произход – кнезове, войводи, и водачи в борбата за сръбска независимост, първенци в сръбското самоуправление от въстаническите години. Всички те ще могат да предоставят княжеските правомощия пожизнено, т.е. да избират сръбския върховен водач или княз.

На връщане към Сърбия делегатите се разделят и първите, които потеглят към дома, са М. Ненадович и Петър Новакович. Неизвестно защо Матея Ненадович, който през цялото зимно пътуване на руска територия се оплаква от студеното време, избира да се върне през най-студеното време на месец декември през полските територии и през град Варшава (Ненадовић 1867: 121, 127). Този път не му осигурява по-бързо придвижване на юг и едва ли може да прикрие връзката между сръбските въстаници и руската дипломация. Пътуването през полските земи, включени към руската империя, дори и да не бъде поставено за цел, позволява да се получи информация за управлението на полския Сейм, за избираните полски крале и т.н. – всичко, което може да се научи за полската политическа система от близкото минало.

Процесът по създаване на Синода продължава до 15 август 1805 г., когато се учредява първата общосръбска институция с наименованието Правителствующий совет сръбски или Правителствен съвет. Както отбелязва още Вук Караджич, това ще рече на руски език „да имаш правителствена или върховна власт” (Карађић 2005: 115, превод М.Й.) и е много близо до смисъла в наименованието на полската конституция *Ustawa Rządowa* – „правителстващ закон”, „закон за управлението на правителството” или за по-кратко „управляваща”, „за управление”. Реално създаденият Съвет известно време носи наименованието Сенат, но никога не получава наименованието Синод и никога не става най-висшата форма на сръбското управление, така както настоява А. А. Чарториски. Той има известни сходства с модела на т.нар. Непременен съвет или Негласен съвет, въведени с руското държавно преустройство от Александър I (1777/1801–1825 г.) в периода от 1801 до 1803 г., със Сената, учреден през 1711 г. от Петър I (1672–1721 г.), разполагащи с бюрократично-административни функции и съвещателни права към монарха в Руската империя.

Печатът на сръбския Съвет, запазен до днес, по качество на изливката и финия шрифт на кирилската азбука с изобразените хералдически гербове, може да бъде изработен само в монетния двор на столицата в Санкт Петербург. Годината, която е означена на самия печат, е 1804 г. Вероятно печатът е изработен и предаден на члена на сръбската делегация Петър Новакович Чардаклия, който остава първо в Петербург, а след това и в Букурещ, за да се завърне чак през март 1805 г. и тогава го донеся.

Първата общосръбска институция Правителствующий совет сербски се създава с функции, съвсем различни от тези, за които е била предложена. Като властова институция в сръбското управление тя има правомощия, сходни с върховенството и централизиращата роля на правителство, което официално е подчинено на сръбския княз. През дългия период на своето съществуване Съветът винаги е бил подчинен на княза, който е носител на върховна власт в държавата по примера на руските императори. Трансформацията, която претърпява предложението на Чарториски до реализацията му в Правителствающий совет се дължи най-вече на нагласата на сръбското общество да постигне самостоятелна държавност по примера на предосманското сръбско кралство. В известна степен това е най-масовата причина, дължаща се на сръбския стремеж към възстановяване на предосманската сръбска държава, която е известна с монархическото управление на владетелите от сръбската династия на Неманя, на цар Стефан Душан и други, които са били легитимни монарси.

Разбира се, не трябва да се елиминират и неограничените възможности и предимството, с които разполага Кара Георги в стремежа за силно еднолично управление и монархическа власт, в желанието да утвърди самостоятелното си управление и да създаде династия. Още на времето Вук Караджич преразказва напрежението между Кара Георги и войводите на скупщината при учредяването на Съвета, което въпреки отрицанието на поп Матей е потвърдено от неговия братовчед (Караџић 2005: 115). Тази случка илюстрира както противодействието на Кара Георги срещу Съвета, защото не иска да му се подчини, така и съвпадението между неговите лични желаниа и нагласата на присъстващите въстаници и военачалници, които нямат за цел да се противопоставят на вожда. Повечето от съвременниците са убедени, че успехът на борбата в тежките военни условия зависи от единоначалието и централизираното управление на Кара Георги. Здравомислещите сърби се подчиняват на този принцип и приемат Съветът да бъде в подчинена позиция на вожда Кара Георги.

За да се успокои руската страна и да се избегне недоверието, всички участници в официалната сръбска делегация за Русия стават учредители на Съвета. Б. Груйович написва „Устроение совета” в Бранковина и става първият му секретар (Ненадовић 1867: 137). Матей Ненадович е първият председател на съвета, Петър Новакович и Чардаклия също са членове на Съвета. Помалкият брат на Божидар Груйович, Михайло Груйович (1780–1842 г.) се завър-

ща с него от Русия и работи в Съвета като писар, а след смъртта на брат му в 1807 г. е назначен за секретар на Съвета. Това са хората, които участват най-отблизо в разговорите за управлението в Санкт Петербург и които са известни на руската дипломатия. Те и в бъдеще продължават да бъдат във връзка с руските представители. Например младият Михайло Груйович преговаря с тях в Букурещ през 1808 г. и винаги поддържа идеята за стесняване влиянието на Правителствующий съвет и на скупщината, записва в 1811 г. Уставния акт, според желанието на Кара Георги и ограничава правата на въстаническите войводи.

След като не се осъществява вариантът за Съвет под формата на върховна общосръбска институция, присъствието в него на хора, запознати с първоначално направените препоръки, известни в руските среди и ползващи се в някаква степен с тяхното доверие, идва да успокои руското мнение – в известна степен и като доказателство, че това е възможната форма за създаване на Съвета, а може би и по-правилната.

Не бива да се изпуска от внимание, че когато официалният руски представител К. К. Родофиникин пристига през 1807 г., той има изключително лоши впечатления от членовете на Съвета. Възможно е за това да влияе и разликата между варианта, по който е трябвало да се учреди Съветът и реално създадената институция. С освобождаването на княз А. Й. Чарториски като външен министър след 1806 г. постепенно отстъпването от функциите за избор на княз в Съвета постепенно се забравя.

Основният закон за управление, който определя кой и как ще управлява страната, на повечето езици се нарича *конституция*. В сръбския език тя е заимствана чуждица, независимо че когато Божидар Груйович подготвя структурата и конституирането на сръбското управление, използва думата *конституция* и в спомените на Матея Ненадович не се споменава друга дума (Ненадовић 1867: 296). Автентичната за сръбския език дума за конституция е устав, което е сходно по звучене с наименованието за полската конституция от 1791 г. „устава”, въпреки разликата в рода на съществителното. Ако в първия случай е мъжки род, то на полски език тя е от женски род. В родителен падеж на сръбски език тя има същото звучене, както и на полски език „устава”. Има ли някаква връзка между тези термини? Може би си струва да се потърсят най-първите употреби на думата „устав”, защото нелогично звучи обяснението, че тя е въведена в употреба от „църковния устав”. По време на Първото сръбско въстание все още сръбската църква е част от диоцеза на Вселенската патриаршия, което не налага актуализиране на средновековни понятия. Това, което е известно, е фактът, че първата сръбска конституция в 1835 г. вече е отпечатана под името „Сретенски устав” и защитниците на конституцията са наричани „уставобранители”.

В заключение ролята на полската конституция и ситуацията от последните години на съществуване на полската държава съвпада с предложението на Адам Йежи Чарториски за създаване на върховен, централен, общосръбски Синод, за да избира княза в самоуправляващото се, обособено Сръбско княжество. Тази слаба монархическа власт не само съответства на руската политика, но и вече се прилага на Балканите на Йонийските острови. Тя не е в противоречие с добрите руско-турски отношения и идва от източник, добре познаващ Полша – руския външен министър.

Разбира се, повечето от доказателствата, подкрепящи връзката между руската външна политика и конституирането на сръбската държава при управлението на Кара Георги, са конкретни, а сходството с полската действителност от края на съществуването на полската държава е в повечето случаи умозрително и косвено. Но комуникационната връзка на Адам Йежи Чарториски, в качеството му на руски външен министър, също е конкретна и достатъчно проявена. Тезата за полския модел и неговото пресътворяване в Сърбия от Първото сръбско въстание си струва обединените усилия на историците от Сърбия, Русия и Полша, защото създаденият Съвет/Синод на практика действа при управлението на различни владетели от династиите на Карагеоргиевич и Обренович.

Констатацията на М. Кукиел, че Чарториски „оказва поддръжка на Кара Георги, героичния сръбски лидер” (Kukiel 1955: 35–36, превод М.Й.) може да се разбира през периода 1804–1805 г. не само в духа на направените дотук изводи и уточнения, а и като елемент от „политиката за еманципация и ръководство на славянското население от руския панславизъм” (Kukiel 1955: 35–36). Повечето изследователи на А. Й. Чарториски признават, че дейността му като руски външен министър е ориентирана „към реставриране на полското кралство и регенериране на полския елемент в духа на конституцията от 3 май” (Kukiel 1955: 37, превод М.Й.). Въвеждайки либерални и хуманни принципи в руската външна политика, „Чарториски декларира необходимостта от въвеждане на идеите за свобода и равенство на народите, за морал и либерализъм като фундаменти на международните отношения” (Skowronek 1994: 82). Но независимо от еманципаторската роля, тази политика възражда руските амбиции за хегемония в Близкия Изток, като приносят на княз Чарториски е в стремежа както интересите, така и моралът да диктува политиката. В конкретния случай за Сърбия това е желанието да се конституира едно управление с по-широко социално участие, което остава неосъществено.

БЕЛЕЖКИ

¹ *Liberum veto* означава „свободно вето”, което се явява парламентарен принцип в устройството на Жечпосполита. Според него ординарните, редовни сеймове взимат

решение само на принципа на абсолютното единодушие, основано на абсолютното мнозинство от 100%. Принципът *liberum veto* (единодушно вземане на решение) е наложен от федеративното устройство на полско-литовската държава и възприетата избирателна система за делегиране от различни области. Избирането на депутатите за Сейма се осъществява по места от т.нар. Малки сеймове, които излъчват по двама делегати от представените в тях поземлени аристократи (шляхтата). Правилото е, дори да има един глас против в Главния сейм, след като той изразява интересите на един Малък сейм, се нарушава правото на принципа за политическа равнопоставеност. Затова се позволява на всеки депутат в сейма, независимо от кой Малък сейм е делегиран, с гласа си „против“ да прекъсва на практика обсъждането на всеки въпрос в Сейма, дори и работата на целия Сейм.

В съсловното събрание на Жечпосполита – Сейма, кралят не може да въвежда нови закони, които не са одобрени от шляхтата. Този принцип е известен като *commune consensus* т.нар. Радомска конституция от 3 май 1505 г., когато е подписана от крал Александър Ягелончик в Радом. Този принцип заляга в основата на шляхтските права и като закон за шляхтската демокрация в т.нар. Полска република с избран пожизнено крал. *Nihil novi* е условието, което въвежда закона за единодушието (принципа *liberum veto*) при гласуване на решения в Сейма. Така шляхтата разполага с широки права за сметка на участието на градовете в политическия живот на страната, забранява на селяните да напускат земята без съгласието на поземлените собственици и поддържа крепостното право.

Работата на Сейма е прекратявана много пъти поради прилагане на *liberum veto* – в 1652 г., в 1669 г. Сеймът от 1669 г., заседаващ в Краков, е прекратен от Адам Олизар, представител на Киев. След 1764 г. на практика *liberum veto* не се спазва стриктно. Принципът на единодушието не предизвиква разпускане на Сейма, защото депутатите гласуват превръщането му в „конфедерация“. Тогава на практика депутатите се обособяват в два сейма, под председателството на отделни „маршали“, гласуват по отделно и общото решение се взема според броя на повечето гласове.

² До края на XVIII в. Полша не е наследствена монархия и се избира от Сейм в течение на столетия. След смъртта на Август III (1696/1719–1763) от 7.05.1764 г. се открива Конвокативният сейм (избиращ нов княз) под председателството на Анджей Казимеж Чарториски като конфедерация, който избира литовския столник Станислав Антоний Понятовски за крал с името Станислав II Август (Понятовски). Изборът му се подкрепя в значителна степен от Адам Казимеж Чарториски, който се пада негов първи братовчед. Майката на Понятовски е родна леля на А. К. Чарториски. А. Понятовски е фаворит на „Фамилията“, както поляците наричат влиятелния аристократичен род Чарториски, и се дължи най-вече на факта, че е протеже на великата руска императрица Екатерина II, че е поддържан от Русия и от Прусия. Коронацията му се осъществява на именния ден на руската императрица (25.09.1764 г.) от архиепископа на Гнезно Владислав Любиенски, който е глава на Полската църква.

³ „Доизбори“, защото с тях се избират част от делегатите, които да подменят тази група делегати, чиито правомощия изтичат. Така периодично се обновява съставът на делегатите.

⁴ Законите на Хенрих са известни още като артикули, законови членове, подписани от Хенрих за ограничаване на кралската власт в Реч Посполита. След смъртта на последния

крал от династията на Ягелоните – Сигизмунд II Август през 1572 г. шляхтата, възглавявана от Ян Замоиски добива право да участва в изборите за нов крал. На последвалите първи избори на 20 май 1573 г. Сеймът избира на полския престол френски принц и Анри Валоа става пожизнен полски крал. Той се съгласява да приеме редица условия, ограничаващи властта му на самодържец, станали известни като „Артикулите (членовете, законите) на Хенри“. Тези условия са потвърдени от Сейма и Камарата на представителите. Законите на Хенри се различават от *Pacta Conventa*, която съставлява главите със законите и принципа за избиране на краля, т.е. елекцията, процедурата с правилата за избора на крал. Преподписвана при всяко встъпването на престола от нов крал, *Pacta Conventa* узаконява отсъствието на наследствена кралска власт, а Хенриковите членове, потвърждавани от всички последвали крале в Полша, узаконяват категорично системата на „шляхтенската демокрация“ и недвусмислено ограничават кралската власт. С тях всеки нов крал се задължава:

- 1) Да има постоянен Сенатски съвет (*пада*), съставен от 16 сенатори;
- 2) На всеки 2 години е задължен да свиква Сейма за решаване на възникналите въпроси;
- 3) В случай, че монарха наруши правата на шляхтата, последната има право да въстане (*рокош*);
- 4) Монархът е задължен да дава $\frac{1}{4}$ от доходите, получени от кралските земи, за издържане на постоянната войска – т.нар. кварта (четвъртина), откъдето и войската се нарича „армия кварциана“;
- 5) Монархът не може без съгласието на Сейма да обяви война или да сключи мир, дори не може да свика обща мобилизация на полското опълчение (*носполитое рушение*);
- 6) В сейма решения могат да се вземат само при наличието на единомислие, след единодушно гласуване от всички в камарата на представителите, представляващи шляхтата (*liberum veto*);
- 7) Шляхтенските депутати в сейма – т.нар. земски представители, от своя страна трябва да се придържат към инструкциите, изработени за тях от местните сеймове, т. нар. Малки сеймове.

След подписване на членовете на Хенри в 1573 г. традицията на наследствена кралска власт в Полша изчезва. Дори след 100 години нито един от синовете на един успешен крал като Ян Собиески (1674–1696 г.) дори не може да претендира да наследи кралската власт.

⁵ Граф Воронцов от 1802 г. е руски канцлер, който не одобрява политиката на Екатерина Втора (1729/1762–1796) за подялбата на Полша в 1772 г., считайки я за немислена крачка на „чуждестранната принцеса“. Според него Полша трябва да бъде буферът между цяла Европа и Русия, осигурявайки стабилност и сигурност. Воронцов пише в своята автобиография („Записки о своем времени“, публикувани в т. VII на „Архив князя Воронцова“), че въпреки силата на своята република, Полша не може да играе действена роля в европейските дела. Също така смята, че Полският въпрос се явява неконструктивен в отношенията между Петербург и Берлин. А. Р. Воронцов прави много, за да следва политиката от времето на своя чичо и от времето на Петър I. Нему персонално се дължи много за скъсване на добрите отношения с Франция през 1802–1803 г. Воронцов предлага през ноември 1803 г. 3 корпуса, от които третият – южният, да бъде ориентиран по посока Влахия и Молдова за Балканите. От 16.01.1804 г., в отговор на

молба от граф Воронцов, Александър I подписва рескрипт поради заболяване да предаде правата си временно на Чарториски. Почива на 3 декември 1805 г., бездетен, неженен в с. Андреевска, Покровски уезд, Владимирова губерния.

⁶ В народните предания се пази споменът от това съперничество. Например Я. Ненадович предупреждава многократно Кара Георги до 1806 г. да не преминава р. Колубара, защото оттам почват неговите територии. Като брат на Алекса Ненадович той се смята за изтъкнат и признат водач на въстанието и нарича Кара Георги хайдутин. В устната сръбска история подобни разкази има и за Миленко Стойкович, който в района на Източна Сърбия не иска и да чуе за Кара Георги, управлява така както той реши (Станковић 2007: 148).

⁷ След години внучката му Йелена, дъщеря на генерал Джорджа Протич, който е председател на сръбското правителство от 3.05.1840 до 27.09.1842 г., се омъжва за сина на Матея Ненадович – Светозар Ненадович (1822–1867 г.)

⁸ Кнезозете са прослойка от по-богати и видни сърби, които разпределят събирането на данъците между сръбските семейства в една нахия. Някои от тях се представят като наследници на древни сръбски фамилии като Ненадовичи. Други са натрупали състояние от последните десетилетия от различна търговска или друга дейност. Васа Чубрилович ги представя като част от фискалната система в Османската империя, но в същност те са само признати султански служители, без специални права и привилегии. Началото на въстанието започва с публично избиване на сръбски кнезове в края на януари 1804 г.

⁹ За него се знае, че е родом от с. Леуново, Гостиварско, в Западна Македония, и има собствен хан в Белград. От май 1805 г. е в делегацията, която носи сръбските искания на Портата заедно с Алекса Лазаревич и Стефан Живкович и с много голям риск успяват да избягат от Цариград. Лазаревич и Чардаклия с помощта на един грък открадват лодка и с нея отплават за Одеса, а оттам за Петербург. В Сърбия се връщат в 1806 г. Чардаклия умира в 1808 г. и на погребението му държи реч Доситей Обрадович (1739–1811 г.).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Документи:

Внешняя политика 1961: Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского министерства иностранных дел, серия первая 1801–1815, том второй (апрель 1804 – декабрь 1805). ГИ „Политической литературы“, Москва.

Мрђеновић 1988: Устави и владе. Кнежевине Србије, Краљевине Srbije, Краљевине SHS и Краљевине Југославије (1835–1941). Приређивач Д. Мрђеновић. Нова књига, Београд.

Первое сербское восстание 1980: Первое сербское восстание 1804–1813 гг. и Россия. Книга первая 1804–1807. Издательство „Наука“, Москва.

Устав 1835: Уставъ княжества Сербіе, издан и заклетвомъ потврђенъ о Сретенской скупщине 1835. Княжеско-Сербской Типографіи Крагуевац.

Спомени и лична документација:

Караџић 2005: Караџић, В. Ст. Живот и обичај народа српскога. Бисери српске, књ. бр. 9, Политика. Народна књига, Београд.

Ненадовић 1867: Ненадовић, М. Мемоари проте Marie Ненадовића. Издао Любомир П. Ненадовић. Београд, Државној књигопечатњи.

Czartoryski 1986: Adam Jerzy Czartoryski. Pamiętniki i memorialy polityczne 1776–1809. Wybrał, opracował, wstępem i przypisami opatrzył Jerzy Skowronek. Warszawa.

Czartoryski 1997: Adam Jerzy Czartoryski. Politika kieruje nie tylko interes ale i moralność, Wybor myśli politycznych i społecznych, wybrał i wstępem opatrzył Jerzy Skowronek Wydawnictwo NERITON. Warszawa.

Изделвания:

Гавриловић 1901: Гавриловић, А. Знаменити срби XIX-ог века: 1800–1900, год. 1, накладна и штампа Српске штампарије (деон. друштво). Загреб.

Григораш 2001: Григораш, И. Воронцов Александр Романович (1741–1805) – первый министр иностранных дел России. – Международная жизнь. Москва, 2001/ 6.

Десница 1977: Десница, Г. Стварање српске државе у револуцији (1804–1813). Београд.

Достян 1970: Достян, И. С. Из истории русско-сербских связей в начале XIX в. – Советское славяноведение, 1970, кн. 5, 10–23.

Достян 1986: Достян, И. С., К. И. Логачев. Формирование национальных независимых государств на Балканах (конец XVIII – 70-е годы XIX в.). Москва.

Замойски 2006: Замойски, А. Полският път. Хилядолетната история на поляците и тяхната култура. В. Търново: АБАГАР.

Корнилов 1896: Корнилов, П. П. Княз Адам Чарториски. Москва.

Косев 2005: Косев, К. Българското присъствие в създаването на Харковския национален университет. – В: Василий Каразин. Живот и дейност. София.

Начева 2004: Начева, Сн. Конституционната цивилизация и българският конституционализъм, част първа. Сиби.

Николи' б.г.: Николи', Д. Сви владари Србије. Деспотовац, б.г.

Новакови' 1907: Новакови', Ст. Уставно питање и закони Караџорђева времена. Студија о постању развићу врховне и средишње власти у Србији 1805–1811. Београд, Нова штампарија „Давидовић“.

Станковић 2007: Станковић, Бр. Први српски устанак у говору и у твору. Анегдоте и сродне приповедне врсте усмене књижевности о Првом српском устанку. Институт за књижевности и уметност, Београд. Фонд „Први српски устанак“, Аранђеловац. Београд.

Станчев 2005: Станчев, М. Происхождение В. Н. Каразина. Источниковедческие и историографические аспекты. – В: Василий Каразин. Живот и дейност. София.

Стојановић 2005: Стојановић, Др. Уставно право, књига II. SVEN, Ниш.

Јанковић 1954: Јанковић, Д. Правителствујушчи Совјет. – Историјски гласник, 1-2, 1954, Београд.

Kukiel 1955: Kukiel, M. Czartoryski and European unity 1770–1861. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Skowronek 1994: Skowronek, J., A. J. Czartoryski. Wiedza Powszechna. Warszawa.